

Література

1. Козлихин И. Ю. Гуго Гроций // Известия высших учебных заведений. — 1999. — № 4. — С. 266–267.
2. Малько А. В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления // Государство и право. — 2001. — № 5 — С. 5–10.
3. Трофимов В. В. Правовая жизнь: теоретические и социально-философские проблемы исследования // Правовая политика и правовая жизнь. — 2003. — № 4. — С. 124–126.
4. Барапов В. М. Тепловое право. — Н. Новгород, 2002. — С. 22–24.
5. Соколов П. Я. О понятии правовой культуры // LEX RUSSICA (Научные труды МГИОА). — 2004. — № 2. — С. 389–391.
6. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права). — О.: Юрид. л-ра, 2002. — С. 140–141.
7. Межуев В. М. Культура как философская проблема // Вопросы философии. — 1982. — № 10. — С. 52.
8. Кармин А. С., Позикова Е. С. Культурология. — С.Пб.: Питер, 2004. — С. 13–14.
9. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. — М., 1996. — С. 121.
10. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Персеянца. — М.: ИОРМА-ИНФРА М, 1999. — С. 408.
11. Смоленский М. Б. Право и правовая культура как базовая ценность гражданского общества // Журнал российского права. — 2004. — № 11. — С. 79.
12. Теория государства и права / Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Обзеева. — М.: ЮПИТИ ДАПА; Закон и право, 2000. — С. 406.
13. Обзор Всероссийской научной конференции «Правовая культура в России на рубеже столетий», г. Волгоград, 16–17.02.2001 г. // www.lawportal.ru/doc/document.asp?docID_1146552
14. Костаки Г., Злобин С. Правовая культура общества и ее основные элементы // Закон и жизнь. — 2003. — № 12. — С. 7.
15. Мишенин В. А. Значение правового воспитания для формирования правовой культуры // Закон и армия. — 2004. — № 8. — С. 26–27.
16. Матузов Н. И. Правовой пиитизм и правовой идеализм // Общая теория государства и права: Академ. курс: В 3 т. / Отв. ред. М. П. Марченко. — М., 2001. — Т. 3. — С. 327.
17. Певзажай И. Д. Типы правовой культуры и формы правосознания // lib.userline.ru/4611.

УДК [32+34]:008

*О. М. Тарасишина***ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ
І ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРІ**

Загально визнано, що людству не вистачає толерантності, а простіше кажучи, взаємоповажачого, доброзичливо-терпимого ставлення один до одного. У зв'язку з таким дефіцитом відбувається багато лих. Здавалося б, так просто — живи й давай жити іншому, май свій спосіб життя, віруй, виражай приватним способом і всенародно свій світогляд, визнавай право інших на те ж саме — і все буде добре. Існує ще з давніх часів «золоте правило моральності»: не роби іншим того, чого не хотів би, щоб робили тобі.

Якщо продумати всі наслідки практичного виконання цього правила, то легко відзначити, що воно значною мірою є імперативною основою всього сучасного законодавства, що, природно, охоплює не тільки міжособистісні відно-

сини. Із цього правила виходить необхідність толерантного ставлення до інших людей, до різноманіття культур, релігій, національностей.

Конфлікти, що погрожують руйнівними війнами, які несуть небезпеку вродження в зіткнення цивілізацій, загрожують самому існуванню людства. Їхньою глибинною причиною є інтолерантність, нетерпимість, несправедливість, фанатизм, ксенофобія, екстремістський націоналізм, які, на жаль, мають давні традиції. Отже, толерантність — імператив, домінанта нового сторіччя, загальна тенденція світового процесу.

Мир, заснований на принципах толерантності, — це аж ніяк не вибір між смертю й животінням. Це — атрибут високоморального життя людства. Це доброта, гуманність, повага до іншої людини, іншої країни, іншої культури, це жива та відверта зацікавленість до іншого (людини, країни, цивілізації), це поширення власних інтелектуальних і моральних обріїв, вихід за межі індивідуального й колективного егоїзму й нарцисизму, це нагромадження й інтеграція всього найкращого з багатовікового досвіду людських інтерсуб'єктивних й інтернаціональних відносин. Це взаємоповага й інтерес однієї цивілізації до іншої, але аж ніяк не «зіткнення цивілізацій». Це стан, коли кожна цивілізація дивиться наче у дзеркало в іншу цивілізацію, щоб роздивитись й зрозуміти саму себе, щоб збагатити себе знанням іншого, контактами з іншим, щоб бачити в іншій цивілізації не небезпеку, а нову можливість розширення співробітництва, взаємного розвитку, оскільки цивілізації не альтернативні, а скоріше взаємододаткові.

Нетерпимість до іншого, прагнення зробити світ однаковим уніформістським — це шлях до ентропії, до регресу. Не замислюватися про інше, відмітати інше — це означає відмовитися від прогресу, від розвитку; навпаки, співвіднести себе з іншими означає відкрити собі шлях до вироблення нових, більш високих цінностей.

У специфіці української ситуації на передній план висувається проблема терпимості як демократичного процесу. І тут встає чимало складних теоретичних питань. Головне з них полягає в такому: чи означає толерантність, як вираження сутності демократичної ментальності, терпимість до всього? Питання закономірне, тому що терпимість до всього може призвести до руйнування самої демократії. Якщо ж терпимість містить у собі момент певної нетерпимості, то чи не означає це, що вона виключає саму себе?

Всі спроби дати універсальну відповідь на це запитання породжують логічні суперечності, які не мають скільки-небудь задовільного рішення. Толерантність повинна уникати крайностей, того самого екстремізму, проти якого вона й спрямована.

Як уявляється, адекватне тлумачення толерантності можливе лише в тому випадку, якщо береться до уваги її конкретний зміст. Одна справа толерантність у структурі релігійних відносин, інша — толерантність в ідеологічній сфері. Особлива проблема толерантності — у структурі наукового мислення. Змішання різних видів може мати воістину трагічні наслідки. Якщо релігії й ідеології дають відповіді на свої питання, які не мають однозначних рішень, то в науці дві взаємовиключних відповіді на одне питання уявляються несумісними.

Наявність різних форм толерантності й відповідно різних типів ментальності — це та проблема, адекватне рішення якої створює передумови встановлення таких соціальних і політичних відносин у суспільстві, які забезпечують стабільність демократії.

Найбільш важке питання нашого часу — це перспектива толерантності. Тенденції сучасного економічного, індустріального розвитку такі, що вони все більше й більше звужують ресурсний базис громадського життя.

Ерозія толерантності в ХХ столітті нерозривно пов'язана з відмовою від демократичних принципів рівності й взаємоповаги людей, а також внаслідок насадженої на основі забобонів доктрини нерівності людей і рас.

Толерантність як тип індивідуальних і суспільних відносин до соціальних і культурних розбіжностей, як терпимість до чужих вірувань, думок і форм поведіння можна розглядати як одну з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня політичної та правової культури.

У зв'язку із цим проблема толерантності має не тільки теоретичне значення, але й набуває практичної цінності.

Західна традиція наукового дослідження толерантності заснована в працях І. Канта, Т. Гоббса, Д. Мілля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Д. Юма, Ш. Монтеск'є й інших філософів нового часу. Ці мислителі застосували критичний підхід для вивчення суспільно-релігійного явища толерантності, що об'єктивно сприяло секуляризації її змісту, твердженню морально-правового статусу толерантності. До цього періоду толерантність розумілася в основному в контексті проблем віротерпимості й свободи релігій. Її обґрунтування мало теологічний, апологетичний характер або ж проводилося в межах теорії індивідуального гуманізму, результатом чого було розширення релігійного індивідуалізму. У зв'язку із соціально-релігійними конфліктами епохи деформації ці традиції виявили різкий опір, але жодна з них не могла вже принципово вплинути на поліпшення ситуації, оскільки церковно-офіційна концепція толерантності гальмувала суспільні реформи, а ідеї ренесансного гуманізму, не беручи до уваги їхню прогресивність, мали досить обмежене коло прихильників й орієнтувалися на індивідуальну мораль.

Новим соціальним відношенням найкраще відповідала ідея суспільної толерантності, що ґрунтувалася на ліберально-демократичних принципах, логіці інструментального розуму й автономній моралі. Далі цю ідею розвивали М. Вебер, К. Поппер, Дж. Ролз, Дж. Харрисон, О. Хьюффе й ін.

Одна із труднощів у вивченні толерантності полягає в тому, що серед представників соціальних наук відсутні єдність у розумінні сутності цього феномена й дослідницька традиція.

Так, у короткій філософській енциклопедії толерантність розуміється як терпимість до іншого роду поглядів, звичок. Толерантність необхідна стосовно особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі й свідомості надійності своїх власних позицій, ознакою відкритого для всіх ідейного плину, що не боїться порівняння з іншими точками зору й не уникає духовної конкуренції [1]. Аналогічне визначення толерантності є в Новій філо-

софській енциклопедії, де толерантність визначається як якість, що характеризує ставлення до іншої людини як до рівногідної особистості й що виражається у свідомому придушенні почуття неприйняття, викликаного всім тим, що знаменує в іншому інше (зовнішність, спосіб життя, переконання й т. д.). Толерантність припускає настроєність на розуміння й діалог з іншим, визнання й повагу його прав на відмінність [2]. Таке розуміння толерантності допускає сприйняття іншого, що не робить ніякої взаємодії.

Аналогічне трактування толерантності отримало переважне відбиття й розвиток у сучасній політології. Так, в енциклопедичному словнику з політології толерантність політична визнається як позиція тих або інших політичних сил, що виражає їхню можливість припускати існування інакомислення у своїх рядах; у випадку, якщо ці сили знаходяться при владі [3]. Тут акцент робиться на допущенні діяльності опозиції в конституційних рамках.

До розглянутого поняття активно стали звертатися соціологи й психологи через особистість, включену в етнічну групу, тобто в галузі міжетнічних відносин. Л. М. Дробижева розглядає толерантність не як позицію самообмеження й навмисного невтручання, згоди на взаємну терпимість, а як прийняття інших такими, які вони є, і готовність взаємодіяти з ними [4].

В. А. Лекторський, наприклад, аналізуючи толерантність, розглядав чотири способи її розуміння:

- толерантність як байдужість до існування різних поглядів і практик, тому що останні розглядаються в якості неважливих перед особою основних проблем, з якими має справу суспільство;
- толерантність як неможливість взаємопорозуміння, тобто поваги до іншого, якого я не можу розуміти й з яким я не можу взаємодіяти;
- толерантність як полегкість до слабкості інших, що сполучається з деякою часткою презирства до них;
- терпимість як розширення власного досвіду; толерантність у цьому випадку виступає як повага до чужої позиції в сполученні з настановою на взаємну зміну позицій у результаті критичного діалогу.

Таке розуміння толерантності й плюралізму є плідним у тій ситуації, з якою зіштовхнулася сучасна цивілізація в цілому [5].

Подальше осмислення толерантності потребує нової методологічної підстави, що дозволяє показати механізм розвитку складної нестабільної системи, яким є поліетнічне суспільство, залежно від толерантності як його системної складової. Уявляється, що методи синергетики застосовані до суспільства, зокрема до антропо-соціокультурної сфери, у якій толерантність може виступати як культурна норма і як принцип взаємодії. Природні процеси самоорганізації такої складної системи важливо штучно не стримувати й не прискорювати, а підтримувати [6].

Необхідно відзначити, що проблема толерантності пов'язана із плюралізмом, відносністю наших знань і переконань й є альтернативою однодумності, мономерній кон'юнктурній ідеології, авторитарному мисленню. Філософія діалогу сприяє новому способу розуміння толерантності.

Внутрішня суперечливість толерантності як моральної цінності впливає із природи моралі, обумовленої поєднанням двох початків: особистісної автономії й моральної нормативності. З одного боку, моральний індивід — суверенна особистість, що володіє вільною волею й діє як причина й ціль своїх вчинків, а з іншого — галузь моралі найвищою мірою нормативна, де відповідні вимоги мають абсолютну владу.

Проблема толерантності виростає зі спроб мирними засобами вирішити культурні, етнічні [7] й інші конфлікти й суперечності, пом'якшити ситуацію кризи ідентичності для окремої людини, соціальних груп або суспільства в цілому. Особливо це стосується періоду радикальних трансформацій.

В Україні толерантність і нетерпимість перебувають у складних відносинах, змінюється спектр явищ, на які вони спрямовані, якоюсь мірою росте толерантність, але частіше у формі байдужості й серед об'єктів толерантного ставлення нерідко виникають такі, які скоріше повинні викликати нетерпимість.

Разом з тим толерантність виступає як нова цінність, що відкидає революційність, застосування насильства, екстремізм, конфлікти цивілізацій, міжконфесійну й міжетнічну ворожнечу. У цій своїй якості твердження толерантності важливо як продовження принципів милосердя, християнської терпимості й як етнічний опір насильству. Остання позиція виявлялася в етиці ненасильства Толстого й Ганді.

Позитивний образ толерантного поведіння нерідко використовується й для виправдання зла, потурання йому. Заклик до толерантності часто виступає як спроба примирення ворожих політичних сил, домогтися смиренності страждаючих соціальних груп, бідних країн і т. ін. У цьому зв'язку необхідне більш ретельне вивчення прийнятних форм толерантності, відмова від спекуляції ідеєю толерантності, вивчення парадоксів толерантності.

Різноманіття культур є реальним становищем суспільства, в якому існують різні соціальні прошарки, люди різної освіченості, різні етнічні, релігійні й вікові групи. Однак ставлення до цього різноманіття різне: у ряді випадків діє принцип єдності різноманіття, що підсилює єдність або навіть обмежує різноманіття. Граничною формою орієнтації на єдність є культурна уніфікація, здійснювана при тоталітарних режимах із властивою їм політикою придушення різноманіття. В інших випадках різноманіття розглядається як конфронтуюча єдність й здійснюється політика мультикультуризму [8].

Толерантність описується американським філософом М. Уолцером кризь характеристикою мотивів, серед яких можна знайти: відлучення, пов'язане з небажанням протистояти або відчуттям безглуздості протистояння; байдужість; моральний стоїцизм, що дозволяє виявити цікавість до чужих оман; сприйняття розбіжностей як суспільного блага й захоплююча підтримка всякого різноманіття [9].

Тлумачення толерантності лише як терпимості зіштовхується з перешкодою такого роду: а чи можна бути толерантним у цьому розумінні стосовно людей з девіантним і делінквентним поведінням, до ворогів своєї батьківщини, терористів і т. ін.

Толерантність має ліберальну політичну основу, через що проблеми всього суспільства більш важливі, ніж наявність розбіжностей між людьми, і якщо ми не можемо зрозуміти іншу культуру або поведження, ми не повинні бути апіорі ворожі стосовно неї [10].

Толерантність не є універсальною моральною цінністю, оскільки являє собою якийсь компроміс між тими принципами, на яких будуються сфера моралі, моральна свідомість і поведження індивіда. В основі будь-якого компромісу як різновиду операційно-інструментальної або прагматичної угоди лежать взаємні поступки, взаємовигідність, тимчасовість й обмеженість сфери застосування. Толерантність, виражена в прагненні досягти взаємного порозуміння й узгодження різнорідних звичаїв, традицій, інтересів і точок зору без застосування засобів тиску, методів роз'яснення, освіти, виховання, — шлях до згоди, в основі якої завжди лежить компроміс із іншими й самим собою [11].

Толерантність — це широке поняття, що характеризується єдністю свідомості й поведінки. Вона припускає активний протест особистості проти соціального зла, пороків, усього негативного в житті суспільства, будучи частиною механізму подолання чужої ідеології й моралі. Терпимість припускає не тільки заперечення, але й утвердження позитивного, боротьбу за прогресивну позицію особистості [12].

У сучасному світі толерантність виявляється вищою цінністю, вищою чеснотою. Саме таке розуміння толерантності відповідає етимології цього терміна. Звичайно ж, можна перевести його на російську мову як терпіння. Але терпіння має не тільки позитивний, але й негативний відтінок, типу «доводиться терпіти». Поняття толерантності багатше за значенням, причому воно припускає саме позитивний зміст цього терміна — як відкритість до іншого, як позитивне ставлення до внутрішньої розмаїтості, як волю мислити нестандартно, не так, як прийнято більшістю [13].

При визначенні толерантності її прихильниками завжди робиться ряд застережень: толерантність не має на увазі пасивного конформізму, байдужості, терпимості до соціальної несправедливості, порушення законності, дискримінації, насильства й т. ін. [14].

Як принцип моральних відносин толерантність вимагає добровільної, за власними переконаннями, без використання сили, згоди щодо наявності інших, чужих переконань, аж до протилежних, якщо до іншого їхнього ставлення не існує досить певних причин [15]. Цей принцип визнає іншого як вільну й рівноправну особистість, що має право жити у відповідності зі своїми уявленнями й переконаннями, самостійно або разом із прихильниками своїх поглядів, але, як відзначає О. Хьоффе, толерантність повинна передбачати, що це їхнє право не нашкодить іншим [16].

Образно кажучи, толерантність — це квітка в політичній та правовій культурі суспільства. Концепція толерантності є результатом тривалого розвитку соціально-політичної думки. Толерантність можлива в суспільстві, де в результаті соціального, політичного й правового розвитку вже не існує кричущих форм образи й убогості. Але вірно й зворотне: без толерантності, визнаної як цінність у суспільній свідомості, складно побудувати цивілізоване суспільство [17].

Література

1. Краткая философская энциклопедия. — М., 1994. — С. 457.
2. Новая философская энциклопедия. — М., 2001. — Т. 4. — С. 75–76.
3. Политология: Энцикл. словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
4. Дробижина Л. М. Толерантність и рост етнічного самосознання: предели совместности // От толерантности к согласию. — М., 1997. — С. 52–53.
5. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. — 1997. — № 11. — С. 46–54.
6. Шадже А. Ю., Дамениа О. П. Толерантність в цешповтой системе трансформирующей Росии // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 5. — С. 233.
7. Этническая идентичность и проблема этнотолерантности: пути преодоления этноцентризма в современных теориях и социальных практиках // ppf.uni.udm.ru/conf_2002/ethnos.htm.
8. Федотова Н. Н. Толерантність как мировоззренческая и инструментальная цешповть // Философские науки. — 2004. — № 4. — С. 6.
9. Уолдер М. О терпимости. — М., 2000. — С. 25–26.
10. Лекторский В. А. О толерантности // Философские науки. — 1997. — № 3–4. — С. 15.
11. Шахардина Т. П. Толерантність как моральный компромисс // Толерантність в контексте многоукладности российской культуры: Тез. междунар. науч. конф., 29–30 мая 2001 г. — Екатеринбург, 2001. — С. 306.
12. Афолипа А. И., Мошкин Л. С. Этика и современность. — М., 1981. — Ч. 1.
13. Ашин Г. Толерантність и элита // Власть. — 2002. — № 5. — С. 29.
14. Кольцова Е. Ю., Таратута Е. Е. Измерение толерантности // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2003. — Т. 6, № 4. — С. 115.
15. Фритцхафт М. Проблема толерантности в этике // Методологические проблемы исследования социалистической морали и нравственного воспитания / Под ред. А. И. Титаренко, Б. О. Николаичева. — М., 1987. — С. 46.
16. Хейфе О. Плюрализм и толерантність: к легитимации в современном мире: Пер. с нем. // Философские науки. — 1991. — № 12. — С. 27.
17. Новік В., ігумен. Релігійно-філософські основи толерантності // Людина і світ. — 2003. — № 7. — С. 50.

УДК 340.13.025

*О. М. Сидоренко***ОБЪЕКТ ДОГМЫ ПРАВА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМЫ**

Право має три образи, в яких воно виступає перед людьми. По-перше, у вигляді загальнообов'язкових норм, законів, діяльності судових та інших юридичних установ — юридичних реалій, з якими стикається кожна людина у своїй практичній діяльності. По-друге, у вигляді особливого, складного соціального утворення — своєрідного і великого підрозділу, підсистеми в суспільстві, яка має свою особливу природу і логіку. По-третє, у вигляді явища всесвітнього порядку — одного з основ і проявів життя розумних істот, людей [1].

Юридичні реалії, з якими зустрічається людина у своїй практичній діяльності, отримали назву «догми права».

Дослідженню догматичної юриспруденції, юридичного позитивізму присвятили свої роботи такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як С. Муромцев, Г. Шершеневич, Б. Чічерін, Й. Покровський, А. Венедиктов, Б. Черепакін,